

Türklerin Kültür Mirası Olarak “12 Hayvanlı Türk Takvimi”

Recep KÜLCÜ^{1,2}

¹Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Makineleri ve Teknolojileri Mühendisliği Bölümü,
ISPARTA

²Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, ANTALYA
recepkulcu@sdu.edu.tr

Geliş Tarihi: 15.03.2015, Yayına kabul tarihi: 22.12.2015

Özet: On iki hayvanlı Türk takvimi, eski Türk uygarlıklarının astronomik gözlemleri sonucunda ortaya çıkarttıkları ve günümüze bıraktıkları önemli kültürel miraslardandır. Takvim 12 yıldan oluşan ve her yılın bir hayvan ismiyle adlandırıldığı dönemlerden oluşmaktadır. Eski Türklerin en önemli yazılı eserlerinden olan Göktürk yazıtlarında da tarihler on iki hayvanlı Türk takvimine göre belirlenmiştir. Bu çalışmada, Türklerin önemli kültürel miraslarından olan 12 hayvanlı Türk takviminin oluşum süreci, yapısı ve Türklerin bu takvimi oluşturmada kullandıkları kültürel motiflere yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Takvim, Türk Takvimi, Kültürel Miras.

“The Twelve Animal Cycle Turkish Calendar” as a Cultural Heritage of Ancient Turks

Abstract: The twelve animal cycle Turkish calendar is an important cultural heritage that ancient Turkic civilizations as a result of astronomical observations. The calendar consists of periods of 12 years and named each year with an animal name. The Göktürk inscriptions, one of the most important written works of ancient Turks, also have dates determined according to the Turkish calendar with twelve animals. In this study, the process of formation and structure of 12 turkish turkish calendars and the cultural motifs used by the Turks to make this calendar are investigated.

Key words: Calendar, Turkish Calendar, Cultural Heritage.

Giriş

Türkler bilinen yazılı tarihleri öncesinde de zaman ile ilgili kavramlar geliştirmekte, zaman ölçümüne yönelik araçlar kullanmaktaydılar. Ancak Türklerin göçebe bir yaşam tarzını benimsemeleri geçmişlerine yönelik bilgilere ulaşamamasına neden olmaktadır. Ayrıca Türklerin anavatanı olan Orta Asya’da arkeolojik çalışmaların çeşitli nedenlerden dolayı çok gecikmiş olması geçmişe dair bilgi ve buluntuların gün yüzüne çıkmasını geciktirmektedir.

Türkler, kozmolojiye ve takvim çalışmalarına önem veren en eski milletlerden birisidir. Evreni bir büyük kubbe olarak kabul etmişler; bu kubbenin de altın veya demirden bir kazık etrafında çok hızlı bir şekilde dairesel olarak döndüğünü varsaymışlardı. Burçları üzerinde taşıyan ekliptik bir çarkın da buna dik olarak döndüğü düşünüyorlardı. Gökyüzünün de, kutup yıldızı çevresinde döndüğüne inanılıyordu.¹

Türklerin, takvimi çok eski zamanlardan beri kullandıklarını tarihî araştırmalar göstermektedir. Eski Türk kavimlerinin kullanmış oldukları takvimin esasları hakkında bize aydınlatıcı bilgiler verecek belgelere pek rastlanmamıştır; ancak Türklerin, Kozmografya ilmi ile uğraştıkları ve yeni buluşlar sonunda, kullanmış oldukları eski takvimler üzerinde ilme ve

¹ Ertuğrul Yörükoğulları ve ark., Bilim ve Teknoloji Tarihi, Anadolu Üniversitesi, 2013, s. 15.

gerçeğe en uygun şekilde düzeltmeler yaptıkları bilinmektedir.² Bir kısmı bozkırda göçer hayat tarzını benimseyen Türkler, ekip biçme zamanını belirlemek; yazın yaylaya, kışın kışlağa birlikte göçebilmek için, temel olarak gök cisimlerinin hareketine ve gökle ilgili olaylara bakarak, takvimler yapmış ve zamanı sistemli halde kullanmaya başlamışlardır.³

12 Hayvanlı Türk Takvimi

Türk kavimlerinin en eski zamanlardan beri, en çok kullandıkları takvim sistemi, on iki hayvanlı takvim sistemidir. İslam-Türk âlimleri bu on ikili sisteme "Tarih-i Türki", "Tarih-i Türkistan", "Tarih-i Khita" ve "Uygur" veya "Sal-i Türkan" yani "Türk Yılı"⁴ demektedirler. Güneş yılı esas alınarak oluşturulan bu takvimde Dünya'nın ömrü 3.600.000 yıldır. Bu süre 360 vendir. 1 ven, 10.000 yıldır. 12 yıl ise bir devirdir. Bir yıl, 365 gün, 5 küsur saattir. 1 yıl, 12 aydır. 1 ay, 4 hafta ve 30 gündür. Günün başlangıcı, gece yarısıdır. Haftanın yedi gününün adı yoktur.⁵ Türk takviminde gün tanımı Güneş'in iki defa aynı yerden geçişi arasında kalan zaman kesitidir. Buna 1 Güneş günü denir. Gün de on ikiye ayrılır, yani, bugüne göre gün iki saatlik on iki kısma ayrılmıştır. Bu iki saatlik zamana çağ denir.⁶

Bilinen ilk Türk yazılı anıtı olan Orhun Yazıtları'nı yapan Göktürkler (552-745), on iki hayvanlı Türk takvimini kullanmışlardır. Güneş yılı esasına dayanan bir takvim olan On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nde, yılların adları hayvan isimleri ile adlandırılır.⁷

Göktürk Yazıtları'nı incelediğimizde yılların adları sırasıyla şöyledir: Sıçkan, Ud, Bars, Tabışkan, Ulu, Yılan, Yılkı, Koyn, Biçin, Takıgu, İt ve Lagzin.⁸

Yıllara verilen adların anlamları şöyledir:

- 1- Sıçkan Yılı: "sıçan, fare" anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin ilk yılıdır.
- 2- Ud Yılı : "sığır, öküz" anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin ikinci yılıdır.
- 3- Bars Yılı : "pars" anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin üçüncü yılıdır.
- 4- Tabışkan Yılı : "tavşan" anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin dördüncü yılıdır.
- 5- Ulu Yılı : "ejder" anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin beşinci yılıdır.
- 6- Yılan Yılı : "yılan" anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin altıncı yılıdır.
- 7- Yılkı Yılı : "at" anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin yedinci yılıdır.
- 8- Koyn Yılı : "koyun" anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin sekizinci yılıdır. Kül Tigin, bu yılda ölmüştür.⁹
- 9- Biçin Yılı : "maymun" anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin dokuzuncu yılıdır. Kül Tigin'in kitabe taşı bu yılda tamamlanmıştır.¹⁰
- 10- Takıgu Yılı:"tavuk" anlamına gelmektedir. Devrenin onuncu yılıdır.
- 11- İt Yılı : "köpek" anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin on birinci yılıdır. Yazıtlardan anlaşıldığına göre Bilge Kagan, babasının İt yılında öldüğünü belirtmektedir.¹¹

² Tevfik Temelkuran, Türklerin Kullandıkları Takvim Çeşitleri, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 436.

³ Nergis Biray, 12 Hayvanlı Türk Takvimi -Zamana Ve İnsana Hükmetmek-, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Taed 39 Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı, 2009, s. 671.

⁴ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1997, s. 343.

⁵ Lâle Müldür Divanı Lûgat-it - Türk, İstanbul, Metis Yayınları, 1998, s. 29.

⁶ Esin Kahya, Eski Türklerde Bilim, s. 418

⁷ Yavuz Unat, İslâm'da ve Türklerde Zaman ve Takvim, *Türk Dünyası, Nevruz Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Editör: Öcal Oğuz, Ankara 2004, s. 18.

⁸ Gülşen Tel, Bozkır Kavimlerinde Zaman ve Takvim, s. 75-76.

⁹ Saadettin Gömeç, Kök Türk Tarihi, 2. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999, s. 46,73.

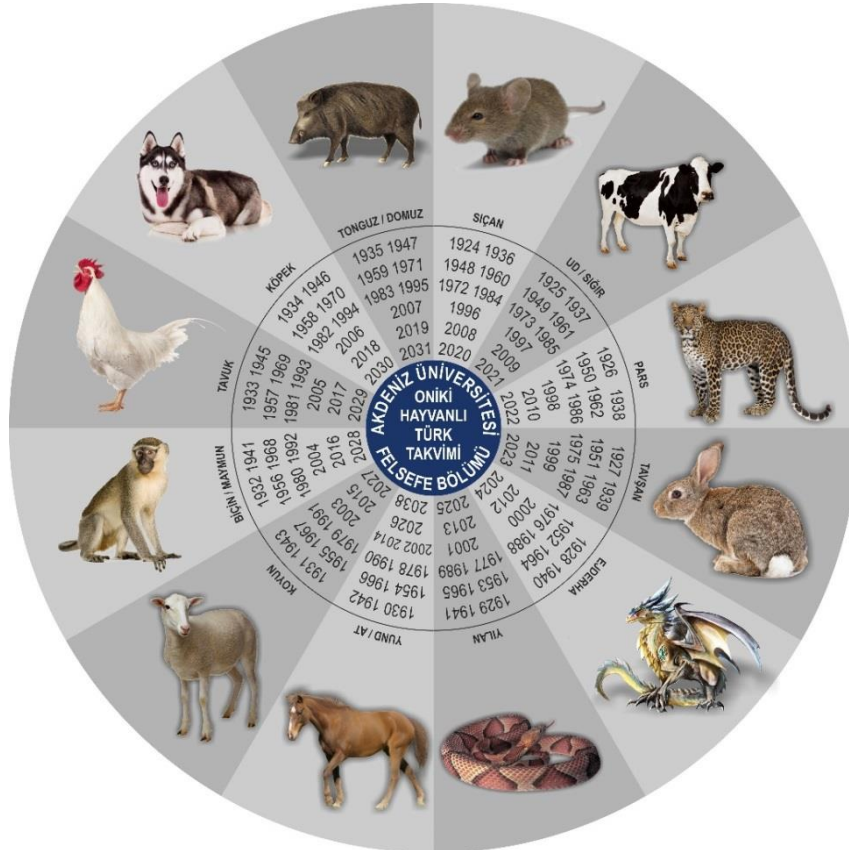
¹⁰ Saadettin Gömeç, Kök Türk Tarihi, 2. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999, s. 75.

¹¹ Saadettin Gömeç, Kök Türk Tarihi, 2. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999, s. 47.

12- Lagzın Yılı : "domuz" anlamına gelmektedir. On ikilik devrenin son yılıdır.

On iki hayvanlı Türk takviminde 12 yıllık devreyi gösteren hayvanlar ve yılların Miladi takvime göre karşılıkları Şekil 1'de gösterilmiştir.

12 Hayvanlı Türk Takvimindeki bazı yıllar bahtlı, bazıları da zor yıllar olarak nitelendirilir. Halk arasında bunlarla ilgili rivayet, efsane ve atasözleri de türemiştir. Mesela; "Güvenme zenginliğine, biçin vardır önünde!". Anlamına gelince; zenginliğine güvenme, çünkü önünde maymun yılı vardır. Soğuk ve kuraklık yüzünden birçok malın yok olur gider. Eski düşünceye göre, maymun yılı soğuk ve kuraklık içinde geçmiştir. Maymun, tavşan, tavuk, yılan, koyun, sığır yılları zor yıllar sayılır. Tavşanın, tavuğun, atın ayakları (tavuğun gagası da) serttir, bu sebeple bu yılların ortaları sıcak olsa da başı ve sonu soğuk olurmuş. Yılan kışın bir şey bulamayınca kum yalayarak yaşamaya çalışmış. Bu da kuraklığın belirtisi sayılmış. Kazak göçerleri bu zor yıllara "jut" (yokluk, zorluk) yılları derler. Diğer yıllara da bahtlı anlamında "qut" yılları derler. Mesela "İt yılı ek, domuz yılı biç" şeklindeki atasözü bu yıllarda bolluk olduğunu göstermektedir.¹²

Şekil 1. On İki Hayvanlı Türk Takviminde yıllar

Göçerlere ve çiftçilere ait bazı atasözleri de buna örnektir. "Eset - bes et"; Eset ayı temmuza rastlar. Atasözünün anlamı ise; "Eset ayında ekin ekmeyi bitirmeli, bundan sonra ekilen ekin ürün vermez", demektir. Çünkü esetten sonraki üçüncü ay (ekim) akreptir. Akrepte ise otlara genellikle soğuk vurur. Hatta bu sözü destekleyen bir atasözü daha vardır: "Akrepte vurmazsam, ahrette de vurmam."¹³

¹²Zeyneş İsmail, "Kazak Türklerinde 12 Hayvanlı Takvim", Türksoy Dergisi, 2003.

¹³Nergis Biray, 12 Hayvanlı Türk Takvimi - s. 675.

On İki Hayvanlı Türk Takvimine göre aylar sadece sayılara göre adlandırılır. Yalnız birinci ve on ikinci ay adları değişiktir. Takvimdeki ay adları aşağıdaki gibidir;¹⁴

1. Aram ay (Birinci ay), 2. İkinc ay (İkinci ay), 3. Üçünc ay (Üçüncü ay), 4. Törtinç ay (Dördüncü ay), 5. Beşinc ay (Beşinci ay), 6. Altınç ay (Altıncı ay), 7. Yitinc ay (Yedinci ay), 8. Sekizinç ay (Sekizinci ay), 9. Dokuzunç ay (Dokuzuncu ay), 10. Onunç ay (Onuncu ay), 11. Bir yirminç ay (On birinci ay), 12. Çakşaput ay (On ikinci = Oruç ayı).

Mevsim adı olarak Göktürkler'de yaz, yay, kış, ilkyaz gibi kavramların kullanıldığını görmekteyiz. Gün isimleri ise ay içindeki sıraya göre adlandırılmaktadır. Beşinci gün, onuncu gün, yirmi birinci gün, yirmi yedinci gün gibi... Ayrıca yazıtlarda beşinci ayın ikinci yarısı, üçüncü ayın ilk yarısı gibi kavramlar da gün belirtmek için kullanılmıştır.¹⁵

Türk toplumu, göçebe bir toplum olması ve hayvancılıkla uğraşması nedeniyle zaman kavramı ile hayvanlar arasında bir ilişki kurmuş ve on ikili dilimlerden oluşan bir takvim düşünmüş ve zaman kavramını hayvanlarla özdeşleştiren bir anlayış geliştirmiştir.

Hayvan kültürünün en tipik olarak karşımıza çıktığı on iki hayvanlı Türk takviminin on iki dilim halinde düşünülmesi tesadüfi değildir. Orta Asya'dan, Balkanlara kadar bütün Türk boyları arasında korunan bu takvimle ilgili bilgiler, efsaneler ve inançlar aynıdır. Bu da bize değişik dinlere mensup ve değişik coğrafyalarda yaşayan Türk boylarında ortak bir kültür bağının varlığını göstermektedir. On İki Hayvanlı Türk Takvimi hakkında pek çok efsane ve inceleme yayınlanmıştır. On İki Hayvanlı Türk Takviminin ortaya çıkışıyla ilgili her Türk toplumunda ortak olan pek çok efsane oluşmuştur. Türk idari sistemi içinde hakanın rolünü anlatan efsaneye göre, İlisu isimli bir nehirden geçmek durumunda olan hayvanlardan sadece on ikisi bu nehirden geçebilir. Bu hayvanların isimleri geçiş sırasına göre yıllara isim olarak verilir. Nehirden ilk geçen hayvan sıçan olduğu için ilk yılın ismi de "sıçan yılı" olur.¹⁶

Yılların her birine bu şekilde bir hayvan adının verilmesinin nedenleri hakkında çeşitli görüşler vardır. Bu görüşlerin en çok üzerinde durulana, o yıllarda meydana gelen olayların hayvanların karakterleri ile ilgili olmasıdır. Örneğin; sıçan yılında kan dökme ve karışıklık çok olur, halk böcek gibi hayvanlardan çok zarar görür, hırsızlar çoğalır, kış uzun sürer. Ud yılında, harp çok olur, havalar çok değişiklik gösterir, hastalıklar ve baş ağrıları artar vb. Bunun yanında bu yılların çeşitli zamanlarında doğanlar ayrı ayrı karakterlere sahip olurlar.¹⁷

On iki yılda bir devreden bu takvimin her bir yılı belli bir hayvan adıyla anılmış ve o hayvanın özelliklerinin adının verildiği yılı etkilediğine inanılmıştır. On iki hayvanlı devir tamamlanınca, aynı sıra tekrar başlamaktadır. Bu yıllara göre tarih tespitine "yıl hesaplamak" veya "yıl sürmek" denmektedir. Göktürkler'de kullanılan bu takvime göre bir yıl 365 gün 5 küsur saattir. Günün başlangıcı gece yarısıdır. Yılbaşı 22 Aralık yani kışın gündüzün uzamaya başladığı ilk gündür.¹⁸ Sonradan bu takvimde 21 Martta gece ile gündüzün eşit olduğu gün yılbaşı olarak kabul edilmiştir. Türklerde insan ömrü daima bir yıl eklenerek hesap edilmektedir. Bunun sebebi de insanın anne karnında geçirdiği dokuz ay da bir yıl olarak kabul edilip yaşa eklenmesidir. Orta Asya'da on iki yıllık döneme müçöl denmektedir. Bir yıl eklendiği için sadece ilk müçöl on üç yıl olarak kabul edilir.¹⁹ Bir devri meydana getiren on iki yıl adları Türklerden başka Çinliler, Japonlar, Tibetliler, Acemler tarafından da kendi dillerine çevrilmek suretiyle kullanılmıştır. Ancak on iki yıllık bir devir şeklinin Türklerden başka hiçbir ulusun takviminde bulunmaması bakımından ayrıca bir özellik kazanmaktadır.²⁰

¹⁴ Tevfik Temelkuran, Türklerin Kullandıkları Takvim Çeşitleri, 438

¹⁵ Gülşen Tel, Bozkır Kavimlerinde Zaman ve Takvim, s. 78.

¹⁶ Fikret Türkmen, Türk Kültüründe Tarihi Gelişim İçinde Hayvan ve Bitkilerin "Ölçü Birimi" Olarak Kullanılması Hakkında, s.98.

¹⁷ Tevfik Temelkuran, Türklerin Kullandıkları Takvim Çeşitleri, s. 439.

¹⁸ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1997, s. 343.

¹⁹ Fikret Türkmen, Türk Kültüründe Tarihi Gelişim İçinde Hayvan ve Bitkilerin "Ölçü Birimi" Olarak Kullanılması Hakkında, Milli Folklor, 2012, Sayı 95, s. 98.

²⁰ Tevfik Temelkuran, Türklerin Kullandıkları Takvim Çeşitleri, s. 439.

Türklerde, on iki yıllık devirden ayrı olarak altmış yıllık bir devir sistemi daha vardır; ki bu devirin adları on iki yıla ait olan hayvan adlarına kutsal sayılan maddelerin adları eklenerek konmuştur: SıçganDemir, SıçganAteş, BarsDemir... gibi.²¹

Sonuç

On iki hayvanlı takvimin gerek bilimsel çalışmaların ortaya çıkarttığı kanıtlar gerekse Türk devletlerinden kalan eserlerde kullanılış şekilleri incelendiğinde Türk kültürüne ait bir değer olduğu ortaya çıkmaktadır. Türklerin geliştirdikleri takvim sistemi bütün bölgeyi etkilemiş ve Asya uygarlıklarının çoğunda benzer ya da aynı takvim kullanılmıştır. Ancak günümüzde Türklerin bu takvimi kullanmaması ve Çinlilerin kullanmaya devam ediyor olmaları nedeniyle takvimin Çin kültürüne ait bir değermiş gibi sunulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu durum karşısında Türklerin önemli kültür miraslarından olan “On İki Hayvanlı Türk Takvimi” ’nin öncelikle modern Türk Devletleri tarafından daha fazla sahiplenilmesi ve tanıtılmasına ihtiyacı vardır.

Kaynaklar

- Temelkuran T., Türklerin Kullandıkları Takvim Çeşitleri, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 436-440.
- Biray N., 12 Hayvanlı Türk Takvimi -Zamana Ve İnsana Hükmetmek-, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Taed 39 Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı, 2009, s. 671-975.
- Kafesoğlu İ., Türk Milli Kültürü, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1997, s. 343.
- Müldür L., Divanü Lûgat-it-Türk, İstanbul, Metis Yayınları, 1998, s. 29.
- Kahya E., Eski Türklerde Bilim, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Ankara, s 410-418.
- Unat Y., İslâm’da ve Türklerde Zaman ve Takvim, Türk Dünyası, Nevruz Ansiklopedisi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Editör: Öcal Oğuz, Ankara 2004, s. 16-18.
- Tel G., Bozkır Kavimlerinde Zaman ve Takvim, Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı/Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 5-78.
- İsmail Z., “Kazak Türklerinde 12 Hayvanlı Takvim”, Türksoy Dergisi, 2003.
- Gömeç S., Kök Türk Tarihi, 2. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999, s 46,75.
- Türkmen F., Türk Kültüründe Tarihi Gelişim İçinde Hayvan ve Bitkilerin “Ölçü Birimi” Olarak Kullanılması Hakkında, s.98.

²¹ Tefvik Temelkuran, Türklerin Kullandıkları Takvim Çeşitleri, s. 440.